

LBRIS

We know
books

G E O R G I O S
M A N D Z A R I D I S
M O R A L A
C R E Ş T I N Ă

EDIȚIA COMPLETĂ, CE CUPRINDE
VOLUMELE I ȘI II, TRADUSĂ DE
DIACON DR. CORNEL COMAN.
EDITURA BIZANTINĂ, BUCUREȘTI

2 0 2 4

CUPRINS

Cuvânt înainte al Editorului 9
Prolegomena 13
Cuvânt înainte al primei ediții 17

VOLUMUL ÎNTÂI
INTRODUCERE. PRINCIPII GENERALE.
PROBLEMATICĂ CONTEMPORANĂ

A. INTRODUCERE

1. NOȚIUNEA DE MORALĂ 21

Actualitatea moralei 21 • Morală și obicei 21 • Literatura grecească antică 22 • Obicei și opțiune 22 • Noul Testament 23 • Literatura creștină 24 • Terminologia apuseană 27 • Expresii sinonime 27 • Ēthos și etică (morală) 28

2. PROBLEMATIZAREA MORALĂ ȘI ȘTIINȚA MORALĂ 29

Natura problemei 29 • Universalitatea 29 • Obiect al filosofiei 30 • Actualitatea 30 • Știința morală 30 • Știință practică 31 • Manifestări ale ēthosului 31 • Diversitate și diacronicitate 32 • Confuzia actuală 33 • Morală și religie 33 • Morală și globalizare 35 • Liberi cu genomul 35

3. DE LA MORALA ANTICĂ LA CEA CREȘTINĂ 37

Noțiunea de virtute 37 • Teza lui Socrate 37 • Corectura lui Aristotel 38 • Cele patru virtuți 38 • Virtuți intelectuale și morale 39 • Înțelepciunea și cumpătarea 39 • Virtuți morale 40 • Morală și politică 40 • Necesitatea exercitării 41 • Importanța educării 41 • Principiul căii de mijloc 42 • Virtute și datorie 43 • Scopuri intermediare și finale 44 • Bunul suprem și fericirea 44 • Natura fericirii 45 • Desăvârșita fericire 46 • Fericire și virtute 46 • Fericire și nemurire 47 • Perspectiva creștină 48 • Impasul 48 • Cauza scindării

49 • Omul cel nou în Hristos 49 • Cunoaștere și fericire 50
• Biruința asupra morții 50 • Noul ethos 51

4. DIMENSIUNILE MORALEI 53

Determinarea dimensiunilor 53 • Ființă impersonală și personală 53 • Morală și viață duhovnicească 54 • Cele trei domenii ale moralei 54 • Separarea moralei 55 • Impropriul model al moralei 55 • Situația în Răsărit 55 • Monahism și viață duhovnicească 56 • Morala socială 57 • Poziția ortodoxă 58 • Adevărata comunitate 58 • Întrepătrunderea persoanelor 59 • Viața în Hristos și după Hristos 60 • Dat și cerință 60 • Problemele sociale 61 • Biserica și puterea 61 • Modelul Bizanțului 62 • Putere prefăcătoare 62 • Mesajul Ortodoxiei 63 • Cele trei tipuri ale moralei 64 • Morala tradițională 64

5. METODOLOGIA MORALEI 64

Morala răspunderii 65 • Metaetica 65 • Observații 66 • Abordări contemporane 68 • Dimensiunea viitorului 69 • Metodologie și «anti-metodologie» 69 • Metodologia trăirii 70 • Cele două elemente de bază ale ei 70 • Abateri și îndreptare 71 • Unificarea duhovnicească 72 • Morală și ontologie 72 • Diversele antropologii 74

6. IZVOARE ȘI MONUMENTE 74

Opțiunile arbitrarie 75 • Antropologia creștină 75 • Omul căderii 77 • Descoperire și om 77 • Constatate și vindecare 78 • Ethosul creștin 79 • Însușirea euharistică 79 • Perspectiva învierii 80 • Descoperirea ca izvor al moralei 80 • Locul însușirii 80 • Corecta ei considerare 81 • Monumente ale descoperirii 82 • Prezența sfinților 82 • Vechiul Testament 83 • Noul Testament 83 • Dogme și simboluri 84 • Sfințitele

Canoane 85 • Textele liturgice 86 • Scrierile patristice 86 • Texte latine 87 • Texte siriace 88 • Continuitatea textelor grecești 89 • Filocalia 90 • Viețile sfinților 90 • Lipsa sistemului de morală 91 • Teologie și morală 91 • Situația în spațiul ortodox 92 • Morala filosofică modernă 93

7. BIBLIOGRAFIE RECENTĂ 95

8. ȘTIINȚE AUXILIARE 105

Morală și dogmatică 105 • Morală și Filosofie 106 • Morală și Psihologie 108 • Morală și științe sociale 109 • Antropologia, Biologia și Medicina 109 • Ecologie și Cibernetică 110 • Morală și Informatică 110 • Morală și știință teologică 110

B. PRINCIPII GENERALE

1. EGOCENTRISM ȘI SOCIABILITATE 111 •

Două însușiri fundamentale 111 • Firescul celor două lucruri 111 • Conștiință colectivă 112 • Organizarea socială 112 • Încadrare în societate 113 • Cele trei faze 113 • Om și societate 114 • Definirea stării 115 • «Legea» socială 115 • Socializarea omului 116 • Resocializare 116 • Societatea contemporană 116 • Identitate pluralistă 117 • Cele trei tipuri 117 • Formarea tipurilor 118 • Realitatea socială 118 • Dialectica vieții sociale 119 • Relații sociale și calitate morală 119 • Sociabilitatea proprie crucii 120 • Cele două hotare 120 • Unitatea universală 121 • Abordare relativă 121 • Organism și celulă 122 • Păcatul strămoșesc 122 • Mântuirea 123 • Dificultățile dragostei și egocentrismului 123 • Dragostea corectă și cea bolnavă 124 • Versiuni și alterări 125 • Sensul termenilor 126 • Morala eteronomă 126 •

2. AUTONOMIE ȘI ETERONOMIE 126

Morala autonomă 127 • Firea omului 127 • Critica autonomiei 128 • Autonomia voii 129 • Autonomia iubirii-de-sine 130 • Autonomie pentru toți 130 • Autonomia rătăcirii 130 • Autonomia harului 131 • Experiența autonomiei 132 • Unitate și particularitate 133 • Libertatea de frica morții 133 • Treptata desfășurare a autonomiei 134 • Lărgirea conștiinței 134 • Ontologie filosofică și teologică 136 • Metafizică și teologie 136 • Conceptul de ontologie teologică 136

**3. FUNDAMENTAREA ONTOLOGICĂ A
MORALEI ORTODOXE 136**

Cele două niveluri 137 • Morala lui Hristos 137 • Esența creștinismului 138 • Baza ontologică 138 • Confirmare empirică 139 • Firea vieții creștine 140 • Caracterul ei dumnezeiesc-omenesc 140 • Scopul irealizabil 140 • Lumea și Împărăția lui Dumnezeu 141 • Criteriul autenticității 141 • Ontologie aplicată 142 • Noul ethos 142 • Maturizarea treptată 143 • Dragostea către vrăjmași 143 • Premisa smereniei 144 • Sinele și aproapele 144 • Moralismul 144 • Morală și ontologie 145 • Scopul ultim al moralei 146

4. PERSPECTIVA ESHATOLOGICĂ 147

Morală și eshatologie 147 • Venirea împărăției lui Dumnezeu 147 • Preluare și așteptare 148 • Prezența dinamică 149 • Adevăr și relativitate 150 • Așteptare și priveghere 151 • Arătarea «întru putere» 151 • Ziua Domnului 152 • Moduri ale trăirii 153 • Eshatologia generală și personală 154 • Deșertăciunea lumii 155 • Simțurile duhovnicești 155 • Poziția constructivă 157 • Provocarea problemelor 157 • Falsa senzație a suficienței de sine 158 • Dezinteresul față de virtuți 158 • Depășirea opozițiilor 159 • Taina Crucii 160

• Perspectiva creștinismului 161 • Lucrul creștinilor 161 • Rădăcinile adevărului 162 • Adevărul Hristos 162 •

**5. CARACTERUL RADICAL AL MORALEI
CREȘTINE 162**

Morala Împărăției lui Dumnezeu 163 • Omorâre și renaștere 164 • Punerea în lucrare a puterii date 164 • Urmărirea desăvârșirii 165 • Morala convențională 166 • Descoperire și angajare 168 •

6. ADAPTABILITATEA MORALEI CREȘTINE 168

Autoîngrădire și libertate 169 • Situație și morală 169 • Abaterea de la lege 169 • Formulări situaționale și generale 170 • Istoricitate și diacronie 171 • Necesitatea unei distincții 171 • Morala cazuală și morala cazuistică 172 • Spiritul și forma 172 • Principiul iubirii 173 • Critica 173 • Scopul și mijloacele 175 • Poziția romano-catolicilor 176 • Poziția ortodoxă 177 • Întâietatea persoanei 178 • Manifestarea dragostei dumnezeiești 180 • Sensul poruncilor 180 • Cuvânt personal 180

**7. PORUNCILE LUI DUMNEZEU CA
DUMNEZEIEȘTI LUCRĂRI 180 •**

Voia Dumnezeului personal 181 • Modul abordării 181 • Puterea voii dumnezeiești 182 • Ținerea poruncii 182 • Lumina omului 183 • Porunca desăvârșită 183 • Desăvârșita ținere a ei 183 • Diseminarea voii 184 • Dinamica duhului 184 • Virtutea și răutatea 184 • Înstrăinare și tămăduire 185 • Restabilirea voii naturale 185 • Cum cunoaște Dumnezeu 186 • Rechemare și înnoire 186 • Taine și porunci 187 • Caracterul ontologic al poruncilor 187 • Țitarea caracterului ontologic 188

8. DREPTATEA DUMNEZEIASCĂ ȘI DREPTATEA OMENEASCĂ 189

Înțelesul dreptății 189 • Legea lui Dumnezeu 189 • «Sfârșitul» legii 190 • Dreptate și izbăvire 190 • Dreptatea omului 191 • Dreptate și filantropie 191 • Nedreptatea omenească 191 • Dreptate și putere 191 • Dreptate și har 192 • Problema teodiceei 192 • Punctul de vedere creștin 193 • Dumnezeiasca dreptate 193 • Dreptatea impersonală 194 • Trăirea personală a dreptății 194 • Pilda lui Hristos 195 • Dreptatea distributivă 195 • Dreptate și dragoste 196

9. AUTORITATE ȘI LIBERTATE 197

Relativitatea libertății umane 197 • Trăirea autorității și libertății 197 • Criza de autoritate 198 • Necesitatea autorității 198 • Căutarea libertății absolute 199 • Transcenderea legii 199 • Mutarea la libertatea absolută 200 • Libertatea conștiinței 201 • Viață și libertate creștină 201 • Deformarea scopului moralei 202 • Scopul lucrării pastorale 202 • Ispita cea de pe urmă 203 • Desăvârșirea ca dar 203

10. DOGMELE BISERICII CA REPERE ABSOLUTE 205

Credința ca normă de viață 205 • Formularea credinței 205 • Dogme și ethos 205 • Expresie a vieții bisericești 206 • Revelarea evolutivă a dogmelor 207 • Întregirea dumnezeieștii iconomii 207 • Golire (chenoză) și îndumnezeire 208 • Smerire, teognosie și teologie 209 • Dragoste și perihoreză Treimică 209 • Dogmele de bază 210 • Erezii și dogme 210 • Funcționalitatea dogmelor 211 • Ensul moral al dogmei Treimice 211 • Sensul moral al dogmei Hristologice 212 • Hristologie și antropologie 214 • Eclesiologia 215 • Reînvierea ereziilor 215 • Respectul față de materie

215 • Deosebirea între dumnezeiasca ființă și lucrare 216 • Consecința deosebirii 217 • Importanța deosebirii 217 • Dogme și porunci 218 • Porunci și libertate 218

C. PROBLEMATICA CONTEMPORANĂ

1. PROBLEMATIZAREA MORALĂ ÎN FAȚA LUMII CARE VINE 221

Noua stare de lucruri 221 • Datele 221 • Întrebările 222 • Noua problematică 222 • Schimbările lucrurilor 223 • Noile elemente 223 • Informatica 224 • Internetul 225 • Înstrăinarea/Alienarea omului 225 • Nevoia noilor norme 226 • Duhul modern 226 • Criza valorilor 227 • Proces irațional 228 • *A fi și a fi bine* 229 • Impasul contemporan 229 • Ieșirea din impas 229 • Tradiția și cultura contemporană 230 • Drepturile omului 230 • Autocritica 231 • Pocăința 231 • Simțirea deșertăciunii 232 • Abordarea oamenilor 232 • Necesitatea unității 233 • Om și morală 234 • Scopul moralei creștine 234 • Conștiința comună 234 •

2. FORMAREA DE NOI CRITERII MORALE 234

Regula de aur 235 • Formularea negativă 235 • Noul element 235 • Al treilea plan, superior 236 • Ținta principală 237 • Iubirea de sine și lipsa propriului interes 238 • Ethosul Bisericii^{18 238} • Tactica Bisericii 239 • Natura Evangheliei 240 • Provocarea globalizării 240 • Experiența Bisericii 240 • Metodologia Bisericii 241 • Necesitatea colaborării 242 • Martorii vii 242 • Comuniunea personală 243 • Pericolele 243 • Principalele deviații 243 • Poziția ortodoxă 244 • Carență existentă 245 • Cauzele 245 • Caracterul Bisericii Ortodoxe 246 • Greșita concepție 246 • Poziționarea creștină 247 • Nivelurile de maturitate 248 • Primul nivel 248 • Al doilea nivel 249 • Al treilea nivel 249 •

3. PARADIGMA CRIZEI ECOLOGICE 251

Fenomen contemporan 251 • Problema, criza, catastrofa 252 • Mijloace și moduri de tratare 252 • Semnalarea crizei 253 • Primele mobilizări 253 • Patriarhia Ecumenică 255 • Criza ecologică și Creștinismul 255 • Factorii principali 256 • Răstălmăciri 257 • Viziunea asupra timpului 258 • Duhul intra-mundanului 259 • Abuzul de puterea stăpânitoare 259 • Epuizarea surselor 260 • Poluarea mediului 261 • Tulburarea echilibrului 261 • Poluare genetică 261 • Autonomizarea tehnologiei 262 • Observații 262 • Contribuția economiei la criză 264 • Conflictul dintre ecologie și economie 265 • Raportarea comună 265 • Deosebirea fundamentală 265 • Propuneri în vederea soluționării 266 • Conflictul natural 267 • Rădăcinile mai adânci ale crizei 268 • Apogeul crizei 268 • Interesul politic 269 • Conservatorul 270 • Cele trei tipuri 270 • Liberalul 271 • Radicalul 271 • Diferențierea mișcărilor ecologice 272 • Practica comună 273 • Scopul politicii 273 • Politică, economie și ecologie 274 • Politică și morală 275 • Mai adâncile rădăcini ale crizei 275 • Problema morală 276 • Categorica poruncă 277 • Ethosul autentic 277 • Cunoașterea naturii 278 • Schimbarea poziției omului 278 • Dominația mașinii 279 • Particularitatea spațiului grecesc 279 • Măsurile necesare 279 • Ecologia ca metaștiință 280 • Teologia și metaecologia 281 • Raționalitatea omului și lumii 283 • Unitate și compătimire 284 • Om și creație 284 • Criză duhovnicească și religioasă 285 • Starea cea împotriva firii⁶⁰ 285 • Supunerea la deșertăciune 286 • Poluare/întinare și curățire 286 • Ridicarea 286 • Perspectiva eshatologică 287 • Noțiunea de fundamentalism 288 • Natura fundamentalismului 288

4. PERICOLUL FUNDAMENTALISMULUI 288

Abordare sociologică 289 • Abordare teologică 289 • Raportarea la persoana umană 290 • Fenomen teologic

290 • Moralismul ca ontologie 291 • Absolutizarea creatului 291 • Deschiderea spre necreat 291 • Rădăcinile fundamentalismului 292 • Nesiguranța personală 292 • Falsificarea tradiției 293 • Fundamentalismul creștin 294 • Pericolul în Ortodoxie 294 • Fundamentalismul papal 294 • Radicalismul ortodox 295 • Deschiderea spre nezidit 295 • Fundamentalismul științific 296

5. ECUMENICITATE ȘI ECUMENISM 297

Întemeierea ecumenicității pe Hristos 297 • Deschiderea către lume și către cer 297 • Ecumenicitate și diacronicitate 298 • Roada Duhului 298 • Date și cerințe 298 • Factorul uman 299 • Luminarea dumnezeiască 299 • Ecumenicitatea și dumnezeiasca Liturghie 300 • Urmărirea asiduă 301 • Criteriile ecumenicității 301 • Problematika teologică a ecumenicității 302 • Ecumenism fără diacronicitate 303 • Căutarea unității diacronice 303 • Interesul ecumenismului actual 304 • Diferența dintre ecumenism și ecumenicitate 304 • Altruism și adevăr 305 • Unitatea credinței 305 • Metodologie ecumenistă și sincretism 306 • Greșeala ce se face 306 • Datoria creată 307 • Ecumenicitatea și catolicitatea conștiinței 307

6. ACRIVIA ȘI ICONOMIA BISERICESCĂ 309

Cele două principii 309 • Acrivia 309 • Iconomia 309 • Definiția iconomiei 310 • Aplicarea iconomiei 311 • Condiția aplicării 311 • Biserica iconomiei 312 • Litera și duhul 313 • Respectul libertății persoanei 314 • Generalități 319 • Premisa dezvoltării vieții morale 319 • Binele și răul 319 • Morală și ontologie 320 • Problema moralei 320 • Frica morții 320 • Puterea moralei creștine 321 •

VOLUMUL AL DOILEA
OMUL ȘI DUMNEZEU.
OMUL ȘI SEMENUL.
CONSIDERAȚII ȘI PERSPECTIVE
EXISTENȚIALE ȘI BIOETICE

PARTEA ÎNTÂI: OMUL ȘI DUMNEZEU

GENERALITĂȚI 319

1. BINELE 323

Căutarea binelui 323 • Binele ca persoană 324 • Schimbare și liber-arbitru 324 • «Bune foarte» 325 • Frumusețea zidirii 325 • Soarta creației 326 • Poziția omului 326 • «Chip și asemănare» 327 • Binele ca relație 328 • Principiul persoanei 329 • Comuniunea cu Cel ce este cu adevărat 330 • Perspectiva catafatică și apofatică 330 • Sensul caracterizărilor 331 • Abordarea mistică a binelui 333 • Idolatrizare și suficiență de sine 333 • Valorile vieții sociale 334 • Virtuți și valori religioase 334 • Participarea la bine 335 • Modurile participării 336 • Cele sensibile și cele inteligibile 337 • Materialism și idolatrie 337 • Distincția lucrurilor 338

2. CUNOAȘTEREA BINELUI 339

Cunoașterea binelui și cunoașterea lui Dumnezeu 339 • Cunoașterea ca iubire și comuniune 339 • Participarea la energiile dumnezeiești 340 • Revelația supranaturală și naturală 340 • Urcușul nesfârșit 340 • Purtători și

consemnări ale revelației supranaturale 341 • Diversele legi 341 • Prezența Cuvântului în creație 342 • Rațiunile făpturilor 343 • Modurile cunoașterii 343 • Mărturia creației 344 • Informare condensată 344 • Întrupare și ecologie 345 • Simțirea prezenței răului 345 • Cunoașterea de sine și cunoașterea lui Dumnezeu 346 • Valoarea cunoașterii naturale 346 • Raționalitatea omului 347 • Măreția omului 347 • Conștiința 348 • Minte și conștiință 349 • Muștrarea de conștiință 349 • Stări de conștiință 349 • Conștiința desăvârșită 350 • Conștiința pervertită 350 • Conștiința și cunoașterea lui Dumnezeu 351 • Virtutea 351 • Religiozitatea 352 • Idolatria 352 • Proiecția 353 • Lupta interioară 353 • Comuniunea cu binele 354 • Înomenirea Cuvântului 354 • Taina Sfintei Treimi 355 • Omul universal 357 • Descoperire și ascundere 358 • Numele Cuvântului 358 • Starea cea nouă 359 • Temelia 359 • Făpturile 360 • Logos și lege 360 • „Întruparea necondiționată” 361 • Scopul întrupării 363 • Metodologia patristică 363 • Dumnezeu și distincția dintre bine și rău 366 • Natura răului 366

3. RĂUL ȘI PATIMILE 366

Răul și omul 367 • Răul obștesc 367 • Patimile ca a doua natură 368 • Cauza patimilor 368 • Maica patimilor 369 • Patimile și păcatele 369 • Patimile principale 370 • Lăcomia pântecelui 370 • Iubirea de argint 371 • Slava deșartă 371 • Combaterea patimilor 372 • Urmările patimilor 372 • Felurile ispite 373 • Eliberarea de patimi și desăvârșirea 374 • Înțeleșurile pătimășe 375 • Combaterea incompletă a patimilor 376 • Nepățimirea 376 • Nepățimire și iubire 377 • Răul și ceilalți 377 • Responsabilitatea personală pentru rău 378 • Coresponsabilitatea 378 • Mândria 379 • Smerenia 379 • Smerenia Sfinților 380

4. BINELE ȘI VIRTUTEA 381

Sensul virtuții 381 • Virtuțile naturale 381 • Virtutea și firea omenească 382 • Sensul dublu al patimii 382 • Caracterul virtuții 383 • «Mai-presus-de-fire» și «împotriva-firii» 383 • Sinergia omului 384 • Erezia morală 384 • Îngăduința și lașitatea 385 • Pericolul iubirii de sine 386 • Virtute și smerenie 387 • Cele «neutre» din punct de vedere moral 387 • Dinamica virtuții 388 • Identitatea virtuții 389 • Domeniul moralei 389 • Trezvia 390 • Liniștirea duhovnicescă 391 • Opriți-vă și cunoașteți! 392

5. CARTA STATUTARĂ A MORALEI CREȘTINE 393

Predica de pe munte 393 • Introducerea 393 • Cele două părți 393 • Caracterul ei revoluționar 394 • Epilogul 394 • Revelarea ethosului dumnezeiesc 396 • Chemare adresată tuturor 396 • Morala Împărăției lui Dumnezeu 397 • Aplicarea ei în lume 398 • Critica poziției romano-catolice 399 • Critica poziției protestante 400 • Esența problemei 403 • Vestiri de bucurie și libertate 403 • Consecința relativizării 405 • Lucrarea poruncilor și smerenia 405 • Morala Evangheliei și morala convențională 405 • Viziunea metaetică 407 • Importanța pocăinței 408 • Scopul Vechiului Testament 408

6. POCĂINȚA ȘI ÎNTOARCEREA LA DUMNEZEU 408

Condiția viețuirii creștine 409 • Definire 410 • Pocăința – aducătoare a harului 411 • Calea cunoașterii de sine și a cunoașterii lui Dumnezeu 412 • Pocăința – păstrătoare a harului 412 • Plânsul și lacrimile 413 • Primirea iertării 413 • Botezul pruncilor și îngăduința 414 • Împărțirea păcatelor

414 • Păcate de moarte sunt cele nepocăite 415 • Pocăința și spovedania 416 • Practica de astăzi 417 • Spovedania și mărturisirea gândurilor 418 • Caracterul spovedaniei 418 • Amintirea păcatelor 418 • Biserica și lumea 420 • Biserica și om 420 • Iubirea treimică 420

7. ÎNCADRAREA ÎN BISERICĂ ȘI RĂMÂNEREA ÎN EA 420

Iubire și Biserică 421 • Tainele 422 • Izvorul tainelor 422 • Chemarea numelor dumnezeiești 423 • Consimțământul omenesc 423 • Botezul pruncilor 424 • Motivul consacrării 424 • Pericolul rutinei 425 • Practica Apusului 425 • Împreună-lucrarea sau colaborarea 426 • Al doilea botez 426 • Botezul sângelui 427 • Sensul sfințeniei 427 • Nepăcătuirea 428 • Dezmințirea 428 • Reafirmarea 429 • Dimensiunea eclesiologică 429 • Ascensiunea în ierarhie 430 • Ierarhie și slujire 430 • Primatul jertfei 431 • Organismul eclezial 432 • Instituția și harul 432 • Biserică și libertate 433 • Problema esențială 433 • Excomunicare și autoexcomunicare 434 • Hristos și credincioșii 434 • Erezie și schismă 434 • Mediul social 435 • Biserică și mântuire 435 • Liturghia și Biserica 436 • Timpul liturgic 436 • Ciclul liturgic anual 436

8. CULTUL DUMNEZEIESC 436

Ciclul liturgic săptămânal 437 • Ciclul liturgic zilnic 437 • Recapitularea iconomiei dumnezeiești 438 • Spațiul liturgic 438 • Dumnezeiasca Euharistie 439 • Participarea la viața harismatică 440 • Dobândirea cugetului lui Hristos 440 • Darul deplin 440 • Frecvența împărtășirii 441 • Vrednicia de a primi dumnezeiasca Împărtășanie 442 • Condiția împărtășirii 443 • Istoricul frecvenței împărtășirii 443 • Deasa împărtășire 445 • Împărtășirea neregulată 445 •

Conștiința curată și întunecată 446 • Milostenia 447 • Postul și împărtășirea cu Sfintele Taine 447 • Grija de după dumnezeiasca împărtășire 448 • Necesitate ontologică 450 • Lucrare a libertății 450 • Rugăciune și luare aminte 450

9. RUGĂCIUNEA 450

Rugăciunea «de sine» 451 • Rugăciunea domnească 452 • Privilegiu, nu îndatorire 452 • Folosurile 453 • Prefacearea venită din rugăciune 454 • Maica virtuților 455 • Trei moduri de rugăciune 455 • Conținutul rugăciunii 456 • Simplitatea copilului 457 • Împlinirea cererilor 458 • Cele materiale și cele duhovnicești 459 • Înfrâurirea asupra lui Dumnezeu 459 • Rugăciunea pentru ceilalți 460 • Pentru întreaga lume 460 • Rugăciunea pentru cei adormiți în Domnul 461 • Greșeala limitării la tine însuși 462 • Erosul dumnezeiesc 462 • Rugăciunea neîncetată 463 • Raportarea integrală la Dumnezeu 465 • Obiceiul duhovnicesc 465 • «Mintea lui Hristos» 466 • Exercițiul rugăciunii 466 • Rugăciunea neîncetată și controversa isihastă 467 • Condițiile rugăciunii neîncetate 468 • Noțiunea 470 • Necesitate ontologică 470 • Conținutul 470

10. CREDINȚA 470

Mărturisirea lui Hristos 471 • Credință și istorie 471 • Pericolul fundamentalismului 472 • Caracterul credinței 473 • Dimensiunea ei socială 473 • Credință și cunoaștere 474 • Dificultatea actuală 474 • Locul logicii 475 • Credința și minunile 476 • Credința și frica de Dumnezeu 476 • Credința și nădejdea 477 • Perspectiva credinței 478 • Relativitatea lumii 478 • Credința și faptele 479 • Credință și încredere 480 • Societatea contemporană și ascultarea 482 • Ascultare și credință 482

11. ASCULTAREA 482

Ascultare și nădejde 483 • Ascultare și iubire 483 • Disciplina și ascultarea 483 • Ascultarea și libertatea 484 • Neascultare și moarte 485 • Condiția restaurării omului 485 • Întoarcerea la ordinea dumnezeiască 486 • Împărtășirea de viața dumnezeiască 486 • Ascultarea în Hristos 487 • Unirea cu voia dumnezeiască 487 • Faptă a înțelepciunii 488 • Morala lui Kant și ascultarea 488 • Autocritica și sfatul celorlalți 488 • Abordarea metaetică 489 • Ascultarea monahilor și a mirenilor 489 • Confuzie și distincție 490 • Locul părintelui duhovnic 490

12. ȚINEREA PORUNCILOR 491

Natura poruncilor 491 • Poruncă și libertate 491 • Porunci parțiale și cuprinzătoare 491 • Teorie și practică 492 • Putința ținerii poruncilor 493 • Caracterul lor euharistic 493 • Ce se dă și ce se cere 494 • Unitatea poruncilor 494 • Cele trei categorii ale credincioșilor 495 • Mobilurile 497 • Pericolul ipocriziei 498 • Viziunea metaetică 498 • Recunoștința 499 • Împărtășirea de viața veșnică 499 • Reflecția în cotidian 500 • Perspectiva comuniunii personale 500 • Morala harului 501 • Transcenderea lumii 501

13. NĂDEJDEA 503

Noțiunea 503 • Nădejdea și viața 503 • Sigură și nedeazămințită 503 • Împărtășirea de Împărăția lui Dumnezeu 504 • Puterea de a rezista 504 • Nădejdea și credința 505 • Nădejdea și dragostea 506 • Nădejdea și sfințirea 506 • Sprijin-Hristos 506 • Deschiderea perspectivei 507 • Curajul 507 • Răbdarea și nădejdea 507 • Speranța în vremea noastră 508 • Cele două deznădejdi 509 • Mesaj către epoca noastră 509

14. DRAGOSTEA 511

Esența legii și prorocilor 511 • Iubirea lui Dumnezeu 511 • Dragostea de Dumnezeu 511 • Dragostea și frica de Dumnezeu 512 • Dragostea de aproapele 513 • Asemănarea și deosebirea poruncilor 514 • Felurile iubirii 515 • Iubirea maternă 515 • De la interes la caracterul dezinteresat 516 • Adevăratul ipostas omenesc 516 • Factorii externi 516 • Rânduiala iubirii 517 • Izvorul iubirii 517 • Iubirea – participare la dumnezeire 518 • Omul și iubirea 518 • Pilda cercului 519 • Imnul iubirii 520 • Iubirea simulată 521 • Personală și socială 521 • Acceptarea și depășirea morții 521 • Judecarea și distingerea 522 • Maturizarea treptată 523 • Încercarea iubirii 524 • Evitarea împotrivirii 524 • Apărarea dreptății 525 • Dorință și dezamăgire 526

15. BUCURIA ȘI PACEA 526

Noul punct de plecare 527 • Bucuria creștină 527 • «Izbândă duhovnicească» 527 • «Fericita întristare» 528 • Bucuria de necazuri 528 • Atitudinea corectă și cea greșită 529 • Bucuria cea adevărată 530 • Pacea și iubirea 530 • Pacea și dreptatea 531 • Pacea lui Hristos 531 • Pacea creștină și pacea lumească 532 • Pricina tulburării 532 • Persoana lui Hristos 533 • Perspectiva eshatologică 533 • Trăirea cultu- lui 534

16. LIBERTATEA 535

Libertatea, premisă și scop 535 • Libertatea dată 535 • Libertatea de a alege 535 • Ascultarea de Dumnezeu 536 • Libertate omenească și dumnezeiască 536 • Libertatea și frica morții 536 • Condiția libertății absolute 537 • Izbăvirea de frica morții 537 • Participarea creatoare 538 • Caracterul libertății în Hristos 539 • Libertatea față de

necesitatea lumească 539 • Libertatea politică 540 • Libertatea culturală 540 • Libertatea economică 541 • Libertatea duhovnicească 541 • Raportarea ultimă 542 • Povara libertății 542 • Ontologia libertății 542 • Libertatea și ceilalți 543 • Libertate și iubire 543 • Libertatea creștină și lumea 544 • Posibilitatea imitării 546 • Imitarea iubirii dumnezeiești 546 • Poziția ortodoxă 546

17. IMITAREA LUI DUMNEZEU SAU
A LUI HRISTOS 546

«De-un-obicei» cu Dumnezeu 547 • Imitarea lui Dumnezeu și a lui Hristos 548 • Urmare și imitare 548 • Referințe apostolice și patristice 549 • Premisa: înomenirea 549 • Numele creștinului 550 • Imitarea lui Hristos și viața în Hristos 552 • Condiția: lepădarea de lume 553 • Criteriul 553 • Cugetul smerit 554 • Model de viață 555 • Pildă de ascultare 556 • Imitarea patimii 557 • Imitarea în sens figurat 558 • Imitarea în sens propriu 558 • Împărtășirea de Tainele Bisericii 559 • Nașterea tainică a lui Hristos 559 • Dimensiuni eclesiologice 561 • Concluzii 561

18. IMITAREA SFINȚILOR 563

Noțiunea sfințeniei 563 • Etosul sau purtarea Sfinților 563 • Locul Maicii Domnului 564 • Cinstirea Sfinților 564 • Sensul imitării lor 565 • Imitarea Sfinților astăzi 566 • Moaștele Sfinților 566 • Sinaxarele 566 • Sinaxarele și icoanele 567 • Scopul Sinaxarelor 568 • Comuniunea Sfinților 568 • Sinaxarele astăzi 569 • Viața cea nouă 570 • Lucrarea Duhului 570

19. ÎMPĂRTĂȘIREA DE DUHUL SFÂNT 570

Accesul la libertate 571 • Deosebirea fundamentală 571 • Simțul libertății 572 • Harul și ispitele 573 • Perspectiva

desăvârșirii 573 • Simțirea harului 573 • Idealul social al creștinismului 574 • Creația sau zidirea cea nouă 575 • Modelul Treimic 575 • Unitatea credincioșilor 576 • Harul necreat 576 • Curăția morală 576 • Lege și har 577 • Moralismul (ἠθικισμός) 578 • Omul duhovnicesc 578 • Maica Domnului 579 • Libertate și predestinație 579 • Generalități 583 • Dimensiunea orizontală 583 • Orizonturile eclesiologice 583 • Secularizare și individualism 583 • Deschiderile spre profunzime și spre semeni 584 • Mediul înconjurător 585 • Dumnezeuirea și omenirea 585 • Biserica și normele sociale 586 • Morala socială 586 • Dispariția persoanei 587 • Conținutul părții a doua 587

PARTEA A DOUA: OMUL ȘI SEMENUL

GENERALITĂȚI 583

1. LOCUL ȘI MISIUNEA BISERICII ÎN LUME 589

Biserica și lumea 589 • Biserica și societatea 589 • Unus Christianus nullus Christianus 590 • Biserică și ideologie 590 • Suflarea Duhului 591 • Instituție și harismă 591 • Lucrarea Bisericii 592 • Putința împlinirii misiunii 593 • Filantropia și ospitalitatea 593 • Ospitalitatea astăzi 594 • Instituția socială și persoana 594 • Apostolatul sau misiunea 595 • Indiciul dinamismului interior 596 • Probleme misionare 597 • Lipsa unității 597 • Tradiția Ortodoxiei 598 • Necesitatea schimbării 598 • Problematika adaptării 599 • Pericolul obiectualizării 599 • Cauza fărâmițării 600 • Nevoia de unitate 600 • Sociabilitatea umană 602 • Societatea adevărată 602

2. CREȘTINUL ȘI APROAPELE 602

Iubirea dezinteresată 603 • Unitatea ontologică 603 • Modelul Treimic 604 • Omul și omenirea 604 • Aproapele ca sine al meu 605 • Adevăratul ipostas 605 • Social și antisocial 606 • Noțiunea aproapelui 606 • Hristos ca aproapele nostru 607 • Ura și ura de sine 609 • Caracterul personal al iubirii 609 • Libertate și egalitate 610 • Umanismul inuman 610 • Drepturile omului 611 • Potențarea întru Hristos 611 • Osândirea 612 • Gândurile bune 612 • Criteriul iubirii 613 • Răspunderea de ceilalți 614 • Grade ale iubirii 614 • Creștinii și lumea 615 • Morală și tactică 615 • «Lucrarea sfântă» 616 • Munca și omul 616

3. MUNCA ȘI PROFESIA 616

Evoluția muncii 617 • Activitatea autonomă 618 • Valoarea muncii 618 • Rugăciune și muncă 618 • Munca și repausul 619 • Valorificarea repausului 620 • Șomajul 620 • Scopul muncii 621 • Exercițarea profesiei 621 • Specializarea și răspunderea socială 622 • Concurența 623 • Consecințe morale 623 • Clasificarea și ierarhizarea profesiilor 624 • Profesii proprii femeii și bărbatului 624 • Alegerea profesiei 625 • Șomajul și faptul de a nu munci 626 • Pensia 627 • «Profesia» de creștin 627 • Lucrarea neîncetată 628 • Greșita delimitare 628 • Locul celor în vârstă 628 • Domenii de activitate 629 • «Taina aceasta mare este» 630 • «Bărbat și femeie» 630

4. CĂSĂTORIA 630

Înțelesul tainei ca sacrament 631 • Cununia și Liturghia 631 • Bucurie și jertfă 632 • Dragostea 632 • Dragostea dumnezeiască și cea naturală 633 • «Libera» conviețuire 634

• Relații prenuptiale 634 • Comuniune de persoane 635 • Nașterea de prunci 635 • Participare și creație 636 • Libertatea de necesitate 636 • Căsătoria și moartea 637 • Părinții despre relațiile dintre bărbat și femeie 637 • Dimensiunea spirituală 639 • Impedimentele căsătoriei 639 • Căsătoria și fecioria 640 • Perspectiva eshatologică 641 • Preferința pentru feciorie 642 • Ocrotirea căsătoriei 643 • Căsătoria și familia 644 • Dăinuirea în timp 644

5. FAMILIA 644

Patriarhală și nucleică 645 • Funcționalitatea familiei 645 • Lepădarea de cei apropiați 646 • Familia și Biserica 647 • Raportul dintre soți 647 • Înțelesul supunerii 648 • Iubire și supunere 650 • Egalitatea bărbatului cu femeia 651 • Părinți și copii 652

6. NAȘTEREA DE PRUNCI 653

Căsătoria și nașterea de prunci 653 • Unirea desăvârșită 653 • Relativă diferențiere 654 • Abordare dialectică 656 • Calea ideală 656 • Contracepția 657 • Avortul și sterilizarea voluntară 658 • Sterilitatea 659 • Aspectul ei pozitiv 659 • Abordarea ei 659

7. CREȘTEREA COPIILOR 661

Deprinderea comuniunii 661 • Poziția părinților 661 • Exemplul părinților 662 • Protecționismul 663 • Autoritatea 663 • Ascultare și înțelegere 664 • Respectul față de copil 665 • Respectul față de părinți 665 • Factori de educație 665 • Importanța familiei 666 • Numărul copiilor 666 • Caracterul antisocial al tinerilor 667 • Cauzele 667 • Libertate și responsabilitate 668 • Autoeducarea părinților 669 • Factorul timpului 670 • Desfacerea căsătoriei 670

8. DESFACEREA CĂSĂTORIEI 670

A doua și a treia căsătorie 671 • Poziția romano-catolicismului 672

9. DESFRÂNAREA ȘI ADULTERUL 673

Noțiunile 673 • Abordarea creștină 673 • Fapta și pofta 674 • Existența fenomenului 676 • Poziții scripturistice 676 • Poziția teologică 676

10. HOMOSEXUALITATEA 676

Poziția Bisericii 677 • Revendicarea instituționalizării 678 • Destrămarea maternității și paternității 678 • Deformare a căsătoriei și a familiei 678 • Situația actuală 679 • Desconsiderarea maternității 680 • Apariția fenomenului 680 • Înlăturarea inegalităților 680

11. FEMINISMUL ȘI PREOȚIA FEMEILOR 680

Hirotonia femeilor 681 • Incursiune teologică 682 • Preotesele păgânilor 682 • «Obicei idolatru» 683 • Alegerea de către Hristos 684 • Instituția diaconilor 684 • «Preoția împărătească» 685 • Superioritatea fecioriei 686

12. FECIORIA ȘI MONAHISMUL 686

Calea «mai presus de fire» 687 • Comparația și preferința 687 • Îngrădirea morții 688 • Participarea la nesticăciune 689 • Abordare eshatologică 689 • Aspectul demografic 690 • Dimensiunile fecioriei 691 • Cele trei virtuți ale monahismului 692 • Căsătoria spirituală 692 • Fuga de lume 696 • Scopul fugii 696

13. BISERICA ȘI PUTEREA DE STAT 697

Cetățenia paradoxală a creștinilor 697 • «Cezarului cele ale Cezarului» 697 • Analiza 697 • Recunoașterea și negarea puterii 699 • Uzul și abuzul de putere 700 • Puterea și stăpânitorii 700 • Societatea și statul 701 • Secularizarea puterii 701 • Libertate și supunere 702 • Limitele supunerii 703 • Colaborare și opoziție 704 • Formele supunerii 704 • Tipurile de putere 705 • Schimbările fundamentale 706 • Evoluțiile mai noi 706 • Statul contemporan 707 • Exercițarea puterii de către cei nedemni de ea 708 • Interesul pentru politică 708

14. BISERICA ȘI POLITICA 708

Atitudinea creștinilor 709 • Cele două planuri 709 • Respectul față de societate 710 • Scopul statului 710 • Modernizare progresivă 711 • Dimensiunea politică a Bisericii 711 • Biserica și politica 711 • Controlul nedreptății 712 • Teologia politică 712 • Cuvântul politic al Bisericii 713 • Pericolul totalitarismului 714 • Numele Bisericii 714 • Biserica și partidele 715 • Duhul obștesc sau individualist 716 • Ortodoxie și colectivism 716 • Credincioșii și partidele 716 • Unitatea de suflet obștească și colectivismul 717 • Statele și cetățenii 718 • Ortodoxie și universalitate 718 •

15. BISERICA ȘI PROBLEMELE SOCIALE 721

Abordare generală 721 • Poziția Bisericii Ortodoxe 721 • Transfigurarea lumii 722 • Negare și acceptare 722 • Persoane și structuri 723 • Importanța structurilor 724 • Cauza răului 724 • Primatul persoanei 725 • Problema dreptei repartizări 726 • Spațiul Bisericii 726 • Celelalte probleme 727 • Teologiile mai noi 728 • Consecințe ale globalizării 729 • Lucrarea slujirii 730

16. SLUJIRE ȘI VOLUNTARIAT 730

Planuri de slujire 731 • Alegerea celor șapte 731 • Slujire și voluntariat 731 • Voluntariat creștin 731 • Voluntariatul colectiv 733 • Frății moderne 733 • Voluntariat eclesial 734 • Sprijin personal 734 • Voluntariat secular 735 • Lucrare imperativă și de actualitate 735 • Bunurile materiale și economice 736 • Proprietatea obștească în creștinism 736

17. BOGĂȚIA ȘI SĂRĂCIA 736

Abordarea bisericească 737 • Distincția dintre bogați și săraci 737 • Creștinul și bogăția 738 • Condamnarea bogăției 739 • Îndestularea și ocolirea ispitei 740 • Proprietatea particulară – manifestare a lăcomiei 741 • Adaptare după caz 743 • Distincție tipologică 743 • Iconom și nu stăpân 744 • Iubirea și bogăția 745 • Trufie și smerenie 746 • Distincția dintre bogat și sărac 747 • Stări subiective 747 • Abordare eshatologică 748 • Grija și libertatea 748 • Principiul dreptății 749 • Forme de proprietate particulară 750 • Măsurile bogăției și sărăciei 750 • Banul și morala 750 • Iubirea banului 751 • Globalizarea și exploatarea 752 • Câștigul facil 752 • «Jocurile de noroc» 752 • Oprobiul social și normativ 753 • Dobândă și împrumut 754 • Interziceri ale dobândei 754

18. DOBÂNDA 754

Impediment pentru preoție 755 • Dobânda nebunească 755 • Dobânda – fiară ciudată 756 • Formă de jaf 756 • Cămătarii: neguțătorii de necazuri 757 • Vina misantropiei 757 • Îndemn în două direcții 758 • Credit imobiliar 758 • Autonomia piețelor 758 • Abundență și invidie 759 • Victimele falimentului 759 • Actualitatea textelor patristice 760 • Variabile actuale suplimentare 760 • Ipocrizie și

nădejde 760 • Definiție 762 • Cele două feluri de jurământ 762 • Jurământul religios și cel civil 762

19. JURĂMÂNTUL 762

Jurământul în Vechiul Testament 763 • Interzicerea jurământului în Noul Testament 764 • Dificultatea în practică 765 • Cazuri de jurământ din Noul Testament 765 • Deosebirea fundamentală 766 • Poziția Părinților 767 • Evoluțiile mai noi 768 • Utilitate îndoielnică 769 • Propuneri practice 769 • Dimensiunea problemei 772 • Războiul ca fenomen permanent 772

20. RĂZBOIUL 772

Înstrăinarea de Dumnezeu 773 • Violență și nonviolență 773 • Poziția creștinului 774 • «Rău mai mic» 774 • Problema îndatoririlor militare 775 • Referiri patristice la război 776 • Caracterul războaielor în Bizanț 777 • Luptătorii și Mucenicii 778 • Condamnare și tolerare 778 • Perspectiva păcii 778 • Necesitatea păcii 779 • Amenințarea războiului 779 • Reaua voire 780 • Impasul 780 • Schimbarea noțiunii războiului 781 • Combaterea terorismului 781 • Cauza războaielor 782 • Generalități 785 • Omul și creația 785 • Responsabilitatea personală 785 • Asemănări și deosebiri 786 • Unilateralități 786 • Îngrădiri și libertate 786 • Problematici speciale 787 • Posibilități și dileme 787 • Problematika bioetică 788 • Fundamentalismul bioetic 788 • Principiul autonomiei 789 • Evitarea vătămării și binefacerea 789 • Principiul dreptății 790 • Dreptatea în bioetică 791 • Morală și bioetică 791 • Abordarea problemelor 791 • Conținutul părții a treia 792 • Căutarea sensului 794 • Lipsa de coerență 794 •

PARTEA A TREIA: CONSIDERAȚII ȘI PERSPECTIVE EXISTENȚIALE ȘI BIOETICE

GENERALITĂȚI 785

1. SENSUL VIETII 794

Cauzele eșecului 795 • Greța 795 • Un melanj ciudat 796 • Caracterul societății 796 • Descompunerea 797 • Găsirea sensului 797 • Viața cea adevărată 798 • Înnoirea pe de-a-n-tregul 798 • Participarea făpturii 799 • Dumnezeu și faptul de a fi 799 • Păcatul și neființa 800 • Diferența dintre credincios și necredincios 801 • Viața prezentă și cea viitoare 801

2. RESPECTUL FAȚĂ DE FIINȚA UMANĂ 803

Respect și desconsiderare 803 • Manifestarea respectului 803 • Amenințări și reacții 803 • Desconsiderarea omului 804 • Intervenția în codul genetic 804 • Valoarea umană 804 • Avorturile 805 • Embrionul 805 • Cazuri dilematice 806 • Uciderea embrionului 806 • Consecință logică 807 • Pedepsa cu moartea 808 • Caracterizare și evaluare 808 • Accidentele rutiere 809 • Atacul împotriva sănătății 809 • Atacul împotriva onoarei și demnității 810 • Atacul împotriva societății 811 • Prezentul 812 • Raportul cu trecutul și viitorul 812

3. TRĂIREA TEMPORALITĂȚII 812

Timp și spațiu 813 • Prezența în spațiu 814 • Viața în timp 815 • Obiectualizarea timpului 815 • Timp și spațiu în Biserica 816 • Locul prezentului 816 • Dominația viitorului 817

• Sinteza eclesială 817 • Pomenirea lui Dumnezeu 818 • Întinderea spre viitor 818 • Mers creator 819 • Semnul veșniciei 819

4. TIMP ȘI VIRTUTE 821

Izvorul virtuții 821 • Participare la virtute 821 • Sensul vieții morale 822 • Timpul vieții 822 • Ontologie și deontologie 823 • Transfigurarea spațiului și timpului 824 • Viziunea lumească asupra timpului 824 • Paguba și câștigul 824 • Dimensiunile timpului și virtuțile 825 • Iubire și prezent 826 • Iubire și dreptate 826 • Problematika bunăstării 828 • Lupta pentru existență și bunăstarea 828 • Contradicțiile 828

5. BUNĂSTARE ȘI ASCEZĂ 828

Idealul 829 • Înstrăinarea 830 • Natura problemei 830 • Abordarea ascetică 830 • Sensul ascezei 831 • Modalitățile și scopul 832 • Necesitatea efortului colectiv 832 • Folosul 832 • Asceză și iubire 833 • Importanța postului 833 • «Temelia virtuții» 834 • Sensul lui deplin 835 • Neglijare și reînviere 835 • Însemnătatea trupului 836

6. TEHNOLOGIA ȘI MECANICISMUL 837

Ritmul schimbărilor 837 • Civilizația tehnologică 837 • Pseudo-ofertele tehnologiei 838 • Evoluțiile 838 • Arta-meșteșug și mașina 839 • Raportarea omului 840 • Excesul 840 • Noile nevoi 841 • Noua mentalitate 841 • Mecanicismul 841 • Caracterul civilizației 842 • Marea problemă 842 • Limitele 843 • Responsabilitate și conlucrare 843 • Apropieri și conflicte 843 • Gnosticismul contemporan 844 • Omul și mașinile 844 • Revoluția biologică 845 • Tehnologia genetică 845 • Amenințarea pentru om 846 • Noile pericole 846

• Intervenția în rațiunile fapturilor 847 • Cercetarea științifică 847 • Știința ca virtute și viclesugul 847 • Îngrădirile morale 848 • Profitul 848 • Viclenia și iresponsabilitatea 849 • Refuzarea voii lui Dumnezeu 850 • Cauza 850 • Omul și mediul 850

7. CRIZA ECOLOGICĂ 850

Abordarea superficială 851 • Preistoria crizei 851 • Geneza crizei 851 • Conștientizarea crizei 852 • Natura și femeia 852 • Mișcări feministe și ecologiste 853 • Universalitatea crizei 853 • Abordarea 853 • Raporturile corecte 854 • Poziția Bisericii 854 • Răspunderea personală 855 • Întinarea minții 855 • Înțeleșurile pătimășe 855 • Combaterea pe plan instituțional 856 • Abordarea bisericească 857 • Răspunsul final 857 • Sacerdotul creației 858 • Eșecul lucrării lui 858

8. REPRODUCEREA PRIN INTERVENȚIE 859

Începutul vieții umane 859 • Evenimentul irevocabil 860 • Cadrul teologic 860 • Iubirea și familia 861 • Intervenția în creație 861 • Rezerve teologice și de altă natură 861 • Dorința celor fără copii 862 • Fecundarea in vivo 862 • Fecundarea in vitro 863 • Clonarea 863 • Clonarea terapeutică 864 • Consecințe mai generale ale fertilizării in vitro 864 • Mama purtătoare 865 • «Embrioni excedențari» 866 • Îmbunătățiri parțiale 866 • Mamă substituită 866 • Embrioni congelați 866 • Parametrii fecundării heterologe 867 • Copii multiparentali 868 • Pericolele incestului 868 • Controlul prenatal 868 • Controlul preinoculare 869 • Alegerea sexului 869 • Categoriile de intervenții 870 • Recoltarea spermei 870 • Schimbarea cadrului 871 • Treccerea facilă 871 • Consecințele asupra copiilor 871 • Necunoașterea părinților 872 • Atacarea nucleului familiei 872

• Întrebări fundamentale 873 • Problematika în ansamblul ei 873 • Informarea credincioșilor 874 • Teologie și economie 874 • Întrebări fără răspuns 875 • Înfierea de embrioni congelați 875 • Dificultățile 876 • Instituirea informării 876 • Scara gradată 876 • Acoperirea legislativă 877 • Incursiune istorică 878 • Entuziasmul exagerat 878 • Datele 878

9. TRANSPLANTURILE 878

Iluzia nemuririi 879 • Viața și moartea 879 • Sănătatea și boala 880 • Valoarea medicinei 880 • Vindecarea trupezască și sufletească 881 • Raportarea finală 881 • Prelungirea vieții 881 • Feluri ale transplanturilor 882 • Dispoziția ascetică 882 • Rezerve și împotriviri 883 • Cerința poruncilor 883 • Exemplul lui Hristos 884 • Poziția Bisericii 884 • «Mai mare» și «mai mic» 885 • Determinarea morții 885 • Confuzia între ființa și lucrarea sufletului 886 • Despărțirea sufletului de trup 887 • Valoarea oferirii 887 • Integritatea de după moarte 888 • Acordul prezumtiv și moartea cerebrală 890 • Metodologia ortodoxă 890 • Abordarea teologică 890 • Tipul și esența 891 • Poziție generală 891 • Diversele abordări 892 • Natura ei paradoxală 892 • Valorificarea spirituală 892 •

10. PARADOXUL DURERII 892

Durere și libertate 893 • Plăcere și durere 893 • Atitudinea personală 894 • «Certarea Domnului» 894 • Provocarea la priveghere 896 • Deznădejdea 896 • Abordarea entuziastă 896 • Evitarea mijloacelor medicale 897 • Respectarea libertății 897 • Sănătatea sufletului 897 • Durerile cu voie și fără voie 898 • Răbdare și refuz 898 • Nădejdea în Dumnezeu 899 • Atitudinea negativă 899 • Durere și iubire 900 • Durere și asceză 900

11. JERTFA DE SINE ȘI SINUCIDEREA 901

Jertfa de sine și sinuciderea 901 • Asemănare și deosebire 901 • Jertfa de sine 901 • Iubirea către Dumnezeu 902 • Urmărirea morții 902 • „Asaltarea” muceniciei 903 • Acceptarea muceniciei 903 • Sfinți sinucigași 903 • Jertfa pentru aproapele 904 • Spiritul jertfei de sine 905 • Sinuciderea 905 • Sinuciderea anomică 905 • Principala cauză 906 • Anomia astăzi 906 • Poziția Bisericii 907 • Faptă a necredinței 907 • Drogurile 908 • Consumul de alcool 908 • Fumatul 909 • Fenomenul morții 910 • Viziunea precreeștină 910 • Sfânta Scriptură 910

12. TAINA MORȚII 910

Moartea spirituală și trupezască 911 • Determinarea morții 911 • «Receptiv la amândouă» 912 • Consecința naturală 912 • Viața ca mergere către moarte 913 • Pomenirea morții 914 • Sensul morții 914 • Harismă dumnezeiască 915 • Dorirea morții 916 • Criteriul lucrurilor 916 • Biruirea morții 917 • Nevoie și educație 917 • Piedici datorate structurării societății 918 • Despărțirea și înmormântarea 919 • Alți factori 919 • Tanatologia 920 • Poziții existențialiste 920 • Soarele morții 921 • Moarte și păcat 922 • Viața cea adevărată 923 • Lucrarea dreptății dumnezeiești 924 • Sfârșitul stăpânirii morții 924 • Experiențele de după moarte 924 • Cercetare empirică 925

13. EUTANASIA 927

Biserica și eutanasia 927 • Criteriile morții bune 927 • Eutanasia activă, indirectă și pasivă 928 • Intervenția mijloacelor artificiale 928 • Eugenică și «terapeutică» 929 • Legalizarea eutanasiei 930 • Costul 930 • Implicațiile mai

profunde 931 • Poziția Bisericii 931 • Consecințe ale legalizării 932 • Calitatea vieții 932 • Criteriul ultim 933 • Grijă Bisericii 933 • Atitudinea creștină 933

14. ARDEREA MORȚILOR 935

Arderea și îngroparea 935 • Legătura cu învierea 935 • Întâietatea scopului 935 • Prețuirea trupului 936 • Repulsia față de incinerare 936 • Raportarea la moarte 937 • Provocarea față de simțire și etos 937 • Amprenta asupra limbii 938 • Dificultăți legate de spațiul locativ 939 • Cerere și îndeplinire 939 • Poziția Bisericii 940

15. ÎNVIEREA 941

Credință și înviere 941 • Symbolisme și trăiri 941 • Iubire și pomenire iubitoare 941 • Spațiul și timpul exterior 942 • Simțirea vieții supraindividuale 942 • Raportul cu lumea 942 • Spațiul interior și iertarea 943 • Iertarea ontologică 943 • Învierea lui Hristos 944 • Viața veșnică 944 • Necesitate și libertate 945 • Trecerea de la moarte la viață 946 • Experiența învierii 947 • Importanța experienței 947 • Duhul învierii 947

16. ÎNDUMNEZEIREA 949

Conceptul 949 • Premisele 949 • Înfăptuirea 950 • Starea cea nouă 951 • Împreună-lucrarea 952 • Cele trei stadii 952 • Îndumnezeire și smerenie 953 • Desăvârșire și iubire 954 • Comuniunea îndumnezeirii 954 • Caracterul îndumnezeirii 955 • Prefacerea sau transfigurarea omului 956

CUPRINS 959

1. NOȚIUNEA DE MORALĂ

Noțiunea moralei, dată pe ușă afară de către societatea modernă, a intrat pe fereastra ei. Deja aceasta se află în actualitatea cotidiană. În toate domeniile activității umane – în știință, cercetare, muncă, economie, comunicații – se ivesc probleme de etică, adică de morală. Pentru aceasta mai deplina investigare și abordare a conținutului ei devine tot mai imperativă.

Actualitatea
moralei

Ca termen și ca știință, etica – adică morala – este legată de vechea lume grecească. Etimologic provine din cuvântul ἦθος (*ēthos*, habitudine), care constituie un tip extins al cuvântului ἔθος (*ethos*, obicei). Virtutea ēthică (ἠθικὴ ἀρετή, virtutea morală, adică excelența în privința ēthosurilor, a habitudinilor, a obiceiurilor), scrie Aristotel, „vine din ethos, fapt pentru care și numele îl are [doar] puțin abătut de la ethos”¹. Legătura eticii (moralei) cu ethosul, adică cu obiceiul, dă la iveală legătura ei cu timpul.

Morală și
obicei

Obiceiul, odată cultivat în timp, formează comportamentul moral al omului. Aceasta se întâmplă mai ales la vârsta copilăriei. Prin obicei se făuresc deprinderi, care sunt consacrate prin moduri corespunzătoare de viață. Obiceiul conține și virtute. Virtutea, însă, nu este identică cu obiceiul. Există obiceiuri bune și obiceiuri rele. Criteriu important al calității lor este considerat acceptul sau oprobiul comun. Pentru aceasta, când e vorba să se arate

¹ Aristotel, *Etica (Morală) nicomahică* II, 1, 1103a 17-8.

dacă un comportament este acceptat sau inacceptabil, se face adesea referință la obiceiul comun: „toți fac așa” sau „nimeni nu face așa”.

Obicei și opțiune

Morala nu se poate, însă, opri acolo. Aceasta este valabil mai ales în epoca noastră, care este marcată de vertiginose și fulgerătoare schimbări succesive. Acestea creează și noi obiceiuri, care se răspândesc fără a fi probate suficient în timp. Astfel sunt înlocuite vechi obiceiuri bune cu unele noi de valoare îndoielnică sau chiar evident negative. Acumularea de asemenea obiceiuri atacă dreptat morală oamenilor și duce la necesitatea căutării unor suporturi morale. Dar, dincolo de *ēthosul* (habitudinea) cel cultivat de către obicei sau de către opinia comună, există și *ēthosul* (habitudinea) format de către dorința și opțiunea persoanei². Este vorba de o calitate aparte a *ēthosului* (habitudinii), care depășește relativitatea obiceiului sau convenționalitatea opiniei comune și are caracter personal și harismatic³.

În literatura grecească antică, cuvântul *etică* (ἠθική, adică morală) este folosit ca adjectiv. Doar cuvântul *ēthos* (habitudinea) există ca substantiv și arată habitatul sau locuința animalelor⁴ și a oamenilor⁵. Trebuie însă notat faptul că atunci când are sensul acesta cuvântul este folosit exclusiv

² Marele Athanasie însemnează – în această privință – despre marele Antonie următoarele: „Că nu găsea cu cale după vreme a măsura calea virtuții, nici depărtarea cea pentru aceasta, după râvnă și după voie. Iar el nu pomenea vremea trecută; ci fiecare zi avându-o drept început al nevoinței, la mai multă osteneală se deda, spre propășire”. *Viața cuviosului Antonie* 7, PG 26, 853A.

³ Este, adică, roada harului.

⁴ Homer, *Iliada* Z 511 și urm.

⁵ Homer, *Odyseia* ξ 411. Hesiod, *Munci și zile* 116, 523. Arrianus, *Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις* 5,20,6 și urm.

la numărul plural (ἤθεα). Habitatele (ἤθεα, „*ēthosurile*”) omului sunt locuința lui, locul care îi oferă relativă siguranță și autonomie. Când cuvântul *ēthos* (habitudine; ἤθος) este folosit la numărul singular indică legătura omului cu divinitatea sau, alteori, caracterul său interior și modul obișnuit de a se comporta. Astfel, Heraclit spune că pentru om *ēthosul* (habitudinea) este puterea divină ce sălășluiește înlăuntrul lui⁶. *Ēthosul* omenesc „nu are *gnome* (γνώμας)”, pe când cel divin are⁷. Pentru aceasta, proprie divinității este noțiunea de măsură. Adevărat este doar *ēthosul* divin. *Ēthosul* omenesc este determinat de relația lui cu cel divin. Mai apoi, Aristotel vorbește despre „deprindere morală”⁸ (de fapt: deprindere etică), despre „prietenia morală” sau chiar despre „virtute morală” și „răutate morală”⁹. La Strabon găsim expresia „filosofie (iubire-de-înțelepciune) morală”¹⁰, în vreme ce la Filon Alexandrinul întâlnim pentru prima dată cuvântul ca substantiv („morală”)¹¹. Adjectivul acesta substantivizat provine din expresia „știința morală” prin omiterea substantivului.

În *Noul Testament* nu este folosit cuvântul *ēthos* (habitudine), ci cuvântul *ethos* (obicei), îndeosebi cu sensul de obișnuință (συνήθεια). Astfel, se vorbește despre „obiceiul preoției”¹², despre „obiceiul praznicului”¹³, despre *ethos/*

Noul Testament

⁶ „Ἡθος ἀνθρώπων δαίμων”. H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Zürich, Berlin 1964, vol. 1, 177, col. 119.

⁷ H. Diels, *idem*, vol. 1, 168, col. 78.

⁸ E vorba de deprinderea – sau prietenia, sau bunătatea etc. – ce transpare din zona obiceiurilor îmbrățișate de către cineva.

⁹ Aristotel, *Etica nicomahică* VI, 2,1139a. VII, 12,1152b. VIII, 15,1162b.

¹⁰ Strabon, *Geografica*, 1,1,18.

¹¹ Filon Alexandrinul, *Περὶ τῶν μετονομαζομένων* 10.

¹² Luca 1, 9.

¹³ Luca 2, 42.

obicei personal, de grup, păgân sau obștesc¹⁴. Același cuvânt apare însă și cu sensul de așezământ consfințit prin tradiție¹⁵. În fine, cuvântul *ēthos* (habitudine) se află – doar o singură dată – în Noul Testament, în *Epistola I^a către Corinteni*, mai precis în zicerea lui Menandru pe care o inserează acolo Apostolul Pavel: „tovărășiile rele strică obiceiurile bune”¹⁶. Aici apare, deci, pentru prima dată cuvântul *ēthos* (habitudine, obicei) în cadrul literaturii creștine – așadar, într-un citat din literatura extracreștină.

În scurtă vreme, însă, scriitorii creștini – mai întâi cei ce aveau o relație specială cu filosofia grecească – au preluat și au folosit termenii *ēthos* (habitudine, obicei), *etică* (morală) etc. pentru a arăta dezideratul (opțiunea, alegerea) și modul de viață al creștinilor. Clement al Romei vorbește despre „*ēthosul* filoxeniei (habitudinea – obiceiul – ospitalității)” și „*ēthosul* curăției” creștinilor¹⁷. Clement Alexandrinul, care se referă mult la etica (morală) vechilor greci, folosește termenul acesta spre a arăta doctrina iudaismului – sau creștinismului – privitoare la modul de viață al omului. Mai precis, în doctrina mozaică, Clement distinge patru părți: istorică, legiuitoare, sacramentală și teologică¹⁸. Primele două părți, adică cea

¹⁴ Vezi Luca 22, 39. Ioan 19, 40, *Fapte* 25, 16. *Evrei* 10, 25.

¹⁵ *Fapte* 6, 14: „că l-am auzit pe el zicând că Iisus Nazarineanul acesta strica-va locul acesta și va schimba obiceiurile (ἔθη) pe care ni le-a dat Moise”.

¹⁶ *I Corinteni* 15, 33.

¹⁷ Clement al Romei, *I Corinteni* 1, 2; 21, 7.

¹⁸ Clement Alexandrinul, *Stromate* 1, 28, 176, 1-2: „Că filosofia cea după Moise împătrit se împarte, în specia istorică și cea propriu-zis numită juridică, care sunt proprii tratării morale, [apoi] a treia, în cea sacramentală, care deja ține de teoria naturală, și, a patra, mai presus de toate, specia teologică”.

istorică, care cuprinde narațiuni despre istoria poporului lui Dumnezeu sau despre bărbații aleși ai lui, și cea legiuitoare alcătuiesc împreună etica (morală) religiei evreiești. În alt caz, Clement folosește termenul de *etică* (morală) referitor la doctrina creștină despre bine. Dumnezeu Cel fără-de-început – zice – Care este începutul/principiul tuturor lucrurilor (realităților), ca fiindă, constituie începutul/principiul locului natural, ca bine începutul/principiul eticii (moralei), iar ca minte începutul/principiul locului cuvântător și judecător¹⁹. Tot binele provine de la Dumnezeu. Și toată bunătatea este înțeleasă în legătură cu izvorul ei, cu Dumnezeu.

Origen observă că *ēthosurile* oamenilor sunt nesfârșite, precum nesfârșite sunt și sufletele lor. Singurul bun cunoscător și iconom al lor²⁰ este Dumnezeu²¹. Educația și doctrina morală a celor din „Neamuri”²² sunt folosite creștinilor. Precum Evreii, ieșind din Egipt, au luat cu ei vasele de aur și de argint ale egiptenilor²³ și le-au folosit mai apoi spre a zidi templul lui Dumnezeu, așa și creștinii sunt datori să ia elementele de aur de la Neamuri, spre a zidi învățătura creștină²⁴. Aceeași opinie o expune și sfântul Grigorie al Nyssei. Creștinii – notează – sunt datori să primească etica (morală) „și toate câte le cugetă cei din afara Bisericii, pentru că va veni vremea când se vor vădi a le fi de folos, când va trebui să

¹⁹ *Ibidem* 4, 25, 126, 5.

²⁰ Chivernisitor.

²¹ Origen, *Despre principii* 3, 1, 14.

²² A păgânilor, a Neamurilor dinafara lui Israil.

²³ Vezi *Ieșirea* 12, 35-36.

²⁴ Origen, *Epistola către Grigorie* 2, PG 11, 88B-89A: „că din cele pe care le-au jefuit de la Eghipteni fiii lui Israil, [tocmai din acelea] au făcut cele din sfânta sfințelor”.

fie împodobit dumnezeiescul templu al tainei cu bogăția cuvântului”²⁵. În fine, tot el vorbește și despre viețuirea morală a credincioșilor²⁶.

Vasile cel Mare, care a alcătuit și *Eticele*, vorbește adesea despre *ēthosul* și despre *ēthosul* dublu al omului, atunci când acesta acționează în mod ipocrit²⁷. Vorbind, de pildă, despre cartea *Pildelor*, notează că are drept scop educarea *ēthosurilor* și îndreptarea patimilor²⁸. Sfințitul Gură de Aur, referindu-se la învățătura morală a creștinilor și subliniind legătura ei organică cu învățătura dogmatică, întreabă: „Și care e folosul credinței, spune-mi, viața [credinciosului] nefiind curată?... Oare îți părem zadarnic a ne fi temut noi în privința vieții [noastre] și a avea multă silință spre partea mai morală a filosofiei?”²⁹. Theodoret al Kyrului, tâlcuind Psalmul întâi notează că este dogmatic și moral³⁰, iar Ghenadie al Constantino-

²⁵ Vezi Grigorie al Nyssei, *Viața lui Moise* 2, ediția W. Jaeger, Gregorii Nysseni, *Opera*, vol. 7, 1, Leiden 1964, p. 68; PG 44, 360B.

²⁶ Vezi Grigorie al Nyssei, *Despre desăvârșire*, Jaeger, vol. 8, 1, Leiden 1952, p. 200; PG 46, 272D.

²⁷ Vezi Vasile cel Mare, *Omilia* 11, 6, PG 31, 385B.

²⁸ Idem, *Omilia* 12, 1, PG 31, 388A: „că pilda/proverbul învățare este a *ethosurilor/obiceiurilor* și îndreptare a patimilor și, într-un cuvânt, învățatură de viață, având în ea povețe – cu greutate – în privința celor ce se cade a se făptui”.

²⁹ Ioan Gură de Aur, *Către cei ce războiesc viața monahicească* 1, 6, PG 47, 53C.

³⁰ Theodoret al Kyrului, *Erminie la Psalmul I* 1, PG 80, 865C: „au zis unii – carii au înscris temeale psalmilor – că învățatură morală/etică (cu privire la purtarea omului, adică) cuprinde psalmul acesta; mie însă [psalmul acesta] mi s-a părut a fi nu mai puțin dogmaticesc, decât moral; căci cuprinde nu doar învinuire a păcătoșilor, ci și a necinstitorilor [de Dumnezeu], și îndeamnă a lua noi aminte neconținut la cuvinte; încât nu doar folos moral, ci și dogmaticesc dobândim”.

polei, comentând epistola *Către Romani* a Apostolului Pavel, observă că până la sfârșitul capitolului unsprezece se referă la dogmă, iar de la versetul întâi al capitolului al doisprezecelea trece la învățătura morală³¹. Merită să fie pomenită aici și *Morala* lui Theodor Melitiniotis. În fine, în literatura ascetică avem *Capetele morale*, adică scurte paragrafe autonome care tratează chestiuni de morală, precum și *Cartea moralelor [cuvinte]* a cuviosului Simeon Noul Teolog.

De la cuvântul grecesc *ἠθική* (etică) s-au format și termenii moderni *Ethique* (franceză), *Ethik* (germană), *Ethics* (engleză), care indică știința morală. Pe de altă parte, de la cuvântul latin *mos* (obicei, morav, „nărav”) au provenit termenii *Morale* (franceză), *Moral* (germană), *Morality* (engleză), folosiți de obicei pentru a indica obiectul științei morale, adică viața morală³².

Pentru indicarea moralei s-au folosit în literatura creștină și multe alte expresii. Cele mai obișnuite sunt: „a umbla după Duh³³”, „a umbla în foc”, „a trăi după Hristos”, „a

Terminologia
apuseană

Expresii
sinonime

³¹ Vezi Ghenadie al Constantinopolei, *Fragmente la [Epistola] către Romani* 12, 1, PG 85, 1720A.

³² Semnalăm că, pe tărâmul discursului teologic, limba română, ca și limba greacă, nu distinge terminologic – deocamdată – între viața morală însăși și știința ce se apleacă asupra vieții acesteia, între morala-viață și morala-știință. O soluție în acest sens – în cazul limbii române – ar putea fi tocmai folosirea binomului terminologic apusean aici pomenit de către autorul cărții de față, și anume folosirea termenului morală în cazul vieții morale și a termenului etică în cazul științei aplecate asupra vieții morale. Dacă nu operăm în volumul de față distincția aceasta terminologică e numai pentru a nu pierde coerența cu anterioarele traduceri [n.tr.].

³³ În astfel de fraze, sensul lui „după” nu este, desigur, temporal, ci cel de „conform cu”.

trăi în Hristos”, „a trăi după Dumnezeu” și altele. Expresiile acestea descoperă mai deplin sensul mai profund al moralei creștine, care este participarea credinciosului la viața lui Dumnezeu. În caz contrar, morala ca noțiune abstractă rămâne departe nu doar de scopul acesta, dar și de viața cotidiană. Aproximativ același lucru este valabil și despre morala ca știință.

Ēthos
și etică
(morală)

Noțiunea moralei și știința morală ca alcătuirii conceptuale – sau logice –, care obiectualizează (obiectifică) trăirile morale ale omului, se află în afara acestuia. Ēthosul (obiceiul) nu constituie un produs al abstractizării logice. El este legat de cuget și de faptă. Ēthos au doar persoanele, nu noțiunea moralei sau știința morală. Acestea din urmă³⁴ nu trăiesc și nu se exprimă în mod moral sau imoral. Acesta e motivul pentru care, de altfel, și textele care descriu viața cotidiană a omului dau despre ēthosul său³⁵ o mai directă mărturie decât cea dată de scrierile morale sistematice. Astfel, de pildă, tragediile lui Sofocle sau Euripide, care prezintă probleme concrete ale vieții cotidiene, dau la iveală ēthosul uman într-un mod mai direct și mai autentic decât o fac scrierile morale ale lui Aristotel sau Kant³⁶, care se sprijină pe abstractizarea logică³⁷ și pe generalizare. De asemenea, epistolele sau omiliile sfinților scriitori și ale Părinților Bisericii prezintă ēthosul creștin mai direct decât o fac manualele sistematice de morală creștină.

³⁴ Adică noțiunea moralei și știința morală.

³⁵ Despre felul lui de a fi, din unghiul obiceiurilor cultivate de el.

³⁶ Vezi M. Heidegger, *Über den Humanismus*, Frankfurt 1968, p. 39.

³⁷ Altfel zis: pe deducție rațională.

2. PROBLEMATIZAREA MORALĂ ȘI ȘTIINȚA MORALĂ

Morala presupune de-sine-stăpânire (αὐτεξούσιον) și logică, altfel zis liber arbitru și socotință. La fel și problematizarea morală. Animalele nu au problematizări morale. Omul, însă, putând gândi și acționa liber, se problematizează. Gândurile și acțiunile lui nu constituie manifestări mecanice, ci exprimă dispozițiile și opțiunile lui mai profunde. Există, desigur, și teme sau domenii ale vieții cotidiene care nu îl problematizează într-un mod special. Obiceiurile comune și tipizările oferă în cazul acesta soluții de-a gata, care îi facilitează viața cotidiană. Dar nici acestea nu desființează libertatea personală și specificul fiecăruia. Când însă este provocată mai profund existența omului și se cere o atitudine responsabilă față de sine însuși, de lume sau de Dumnezeu, se naște inevitabil problematizarea. Aceasta este problematizarea morală.

Istoria mondială arată universalitatea problematizării morale. Poezia, mitologia și religia la toate popoarele sunt legate de această problematizare și dau direcții de viață morală. Foarte clar se observă aceasta și în vechea lume elenă, unde, alături de religie, mitologie și poezie, maxime speciale, care circulau din gură în gură, constituiau – prin densitatea și caracterul lor epigramatic – neprețuitele canoane ale moralei. Unele dintre maximele acestea, precum „cunoaște-te pe tine însuși” sau „nimic peste [măsură]”¹, au fost inscripționate pe Oracolul din Delfi și au fost folosite ca principii de bază ale doctrinei morale.

¹ Sau, mai neaoș: „ce-i mult strică”.

Natura
problemei

Universalitatea

Obiectul special al unei cugetări filosofice a început a fi morala în epoca lui Socrate. Până atunci filosofia încerca să interpreteze natura. Această încercare însă era de neînțeles pentru Socrate, de vreme ce omul se ignora pe sine însuși. De aceea, precum notează Xenofon în *Memoriile* sale, pe cei ce se ocupau „cu natura a toate [lucrurile] ... a fi nebuni îi dovedea” și zicea: „Ce este, așadar, cu aștia? Închipuindu-și că au învățat îndestul cele omenesti se apucă să se îngrijească de unele ca acestea, sau, cumva, lăsându-le pe cele omenesti și căutând la altele, socotesc că și fac cele ce li se cade?”².

Actualitatea

Întrebarea aceasta a lui Socrate este de o deosebită actualitate astăzi, când omul se ocupă aproape exclusiv cu dezvoltarea economică și tehnologică și uită de sine însuși. Niciodată omul nu a avut la dispoziție bunuri economice atât de multe și o tehnologie atât de dezvoltată, ca astăzi. Dar, pe de altă parte, niciodată nu s-a aflat atât de aproape de pierire și de distrugerea totală, ca în zilele noastre. Fenomenul acesta, relevant pentru dimensiunea crizei morale din vremea noastră, face evidentă actualitatea specială a problematizării morale.

Știința morală

Răspuns la problematizarea morală încearcă să dea știința morală. Inițiatorul acestei științe este, în esență, Socrate. Opera sa au continuat-o discipolii săi, primul dintre ei fiind Platon. În dialogurile platonice sunt cercetate teme capitale ale moralei, precum binele (τὸ ἀγαθόν), cuviosul (cuviinciosul, cuvenitul, τὸ ὀσιον)³, dreptul (τὸ

² Vezi Xenofon, *Ἀπομνημονεύματα* I, 1, 11-12.
³ Cuviosul – adică lucrul cuvios, fapta cuvioasă – ține de dreptatea cea din unghiul legăturii cu zeul.

δικαιον)⁴, virtutea (ἡ ἀρετή)⁵, fericirea etc. De obicei, însă, știința morală e atribuită lui Aristotel, care, desigur, se referă la problematica și răspunsurile înaintașilor săi, precum Homer. De la Aristotel avem și scrierile clasice ale moralei *Etica Nicomahică*, *Etica Eudemică* ș.a., cu influență decisivă asupra ulterioarei dezvoltări a moralei.

Știință practică

Precum observă Aristotel, morala este știință practică. Notând, astfel, scopul pentru care a alcătuit principalul său tratat moral, *Etica Nicomahică*, scrie că nu este unul teoretic, ci unul practic. Scopul nu este să cunoaștem virtutea, ci să devenim virtuoși⁶. Nota aceasta a lui Aristotel se întorcea asupra acelor care limitau morala la cunoașterea. Oamenii aceștia, zice, seamănă cu bolnavii care îi ascultă cu luare aminte pe doctori, dar nu înfăptuiesc niciunul din sfaturile lor. Și încheie: „După cum aceia nu își vor dobândi sănătatea trupească prin astfel de terapie, tot așa nici aceștia nu își vor dobândi sănătatea sufletească prin astfel de filosofie”⁷. Morala se învață cu viața. Sigur că nici cunoașterea teoretică nu e de prisos. Aceasta e necesară spre a lumina mai bine practica.

Manifestări ale ethosului

Obiectul moralei – adică al eticii – este ethosul (obiceiul) omenesc. Ethosul acesta⁸ este însă felurit. Fiecare om are

⁴ Dreptul – adică lucrul drept, fapta dreaptă – ține de dreptatea cea din unghiul legăturii cu semenul.
⁵ Adică excelența într-o anumită privință.
⁶ Aristotel, *Etica Nicomahică* II, 2, 1103b 26-30: „Fiindcă tratatul de față nu în privința teoriei [a vederii cu mintea, a viziunilor minții] este, precum celelalte – nu ca să vedem ce este virtutea gândim noi, ci ca să ne facem buni, că [altminteri] niciun folos nu ar fi de ea – nevoie este a cerceta cele legate de făptuire, cum [adică] trebuie făptuite”.
⁷ *Ibidem* II, 2, 1105b 16-18.
⁸ Renunțăm de acum la grafia „ēthos” (în favoarea lui „ethos”), întrucât, de acum, autorul nu pare a mai avea în vedere raportul dintre ēthos și ethos [n.tr.].

ethosul său personal. Apoi, unul și același om se schimbă lesne și se poartă în chip diferit în felurite împrejurări și nevoi ale vieții sale⁹. Există, însă, și anumite principii statornice, care sunt dictate de firea omului și călăuzesc diacronic¹⁰ ethosul său. Un astfel de principiu este cel care îl duce instinctiv pe om la invocarea proniei și ocrotirii lui Dumnezeu. Cum ajunge la o anumită nevoie, chiar mai înainte de a purcede să gândească, cheamă pe Dumnezeu¹¹. Tot astfel, observăm că toți aprobă dragostea, prețuiesc dreptatea, respectă viața, au sentimentul rușinii, condamnă uciderea, resping incestul, supun oprobriului înșelăciunea și minciuna.

Modurile în care se manifestă sentimentele acestea ori se materializează principiile și tezele lor în viața cotidiană nu sunt pretutindeni și totdeauna aceleași, nici nu rămân neschimbate. De altfel, fiecăultură, ca produs omenesc, influențează și ea, la rândul ei, formarea omului. Se observă astfel diacronic o anumită unitate a ethosului, dar formele și modurile expresiei lui se schimbă de la epocă la epocă și de la loc la loc.

Modernitatea, care l-a depărtat pe om de religie și l-a dus la raționalism și secularizare, era firesc să influențeze decisiv formarea ethosului uman și a eticii, adică a moralei. Tăgăduirea sociabilității verticale¹², adică a religiozității, l-a limitat pe om la sociabilitatea orizontală și a făcut ca morala sa să fie monodimensională. Totodată,

⁹ Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, PG 91, 1193A: „că nestatornică este vietatea aceasta, omul, numaidecât schimbându-se după vremuri și nevoi”.

¹⁰ Adică: de-a lungul vremii.

¹¹ *Ibidem*, 1192C.

¹² E vorba de însușirea – aplecarea – datorită căreia tindem la comuniunea cu Dumnezeu.

autonomizarea lui și absolutizarea logicii sale i-au desfășurat lăuntrica legătură cu ceilalți și l-au rupt de matricea sa, de societate, de comuniune. Fiecare trăiește individual și se consideră pe sine însuși „măsură a lucrurilor”.

În epoca noastră, criza ethosului omenesc este întetită și de devastatoarele reconfigurări și schimbări. Fragmentarea multiplă a societății și existența multor domenii specializate, cu orientări autonome ori complexe și adesea contrare, sunt propice apariției nu doar a polimorfiei morale, ci și a confuziei – și incoerenței – morale. Și fenomenele acestea se intensifică prin intervenția societății artificiale, create de cinematografie, televiziune și internet, înlocuind relațiile personale cu unele virtuale, imaginare. Toate rămân în *aer*¹³, iar dacă omul nu are vreun punct de sprijin dincolo de societate, firește că este prins de valul confuziei și rămâne lipsit de cămin și instabil. Astfel, dimpreună cu fragmentarea și confuzia ce o trăiește în lăuntru său, se confruntă și cu fragmentarea și confuzia vieții sociale.

Problema de bază în morală este problema relațiilor ei cu religia. Problema aceasta este deja pusă și analizată în dialogul platonice *Euthyfron*. Întrebarea vitală pe care Platon o pune lui Euthyfron este următoarea: „Oare *cuviosul* (cuvinitul, cuviinciosul, τὸ ὀσιον)¹⁴ e plăcut zeilor întrucât este cuvios, ori întrucât e plăcut zeilor este cuvios?”¹⁵. Adică: zeii iubesc lucrul cuvios (τὸ ὀσιον) pentru că este cuvios, ori pentru că îl iubesc zeii este cuvios? Cu alte cuvinte: cuviosul există de sine, independent de

¹³ A se vedea, sugestiv, formula „on air!”, care indică emiterea dintr-un anumit studio radiofonic.

¹⁴ Adică: ceea ce se cuvine să facă cineva înaintea zeilor.

¹⁵ Platon, *Euthyfron* 10a, 2-3.

Confuzia
actuală

Morală și
religie

Diversitate și
diacronicitate